

החינוך לקיבוץ הדתי בבני עקיבא*

נחום ברוכי

מבוא

תנועת 'בני עקיבא' ותנועת 'הקיבוץ הדתי' היו לכאורה אחיות וכוונות לתנועת אם אחת – 'הפועל המזרחי'. את תנועת הנוער הקימו בארץ פעילי התנועה הבוגרת כדי להגן על הצעירים מהשפעת החילוניות השלטת ברחוב ולגדל דור ממשיך לדרכם, ואילו רעיון הקיבוץ הדתי צמח כמרד באורח חיי הקהילה בגולה ועלה ארצה עם הוגיו ונושאי, החלוצים הדתיים. בעת ההיא נחשב הקיבוץ לפסגת הגשמת הציונות, ולכן ביקשו מקימי בני עקיבא לראות בו בסיס ארגוני וחינוכי לגידול תנועתם ולגיבוש דרכה, בעוד חברי הקיבוץ בחרו בהסתדרות הפועל המזרחי להיות המסגרת הארגונית והפוליטית שתסייע בהגשמת חזונם, ובבני עקיבא ראו שותפה רעיונית. לכאורה מטרת שתי התנועות השלימו אלו את אלו והיה צפוי שיתוף פעולה ביניהן, אולם במציאות הדינמית של התקופה ידעו היחסים גאות ושפל. הקשר, שהחל בראשית שנות השלושים של המאה ה-20, הגיע למיסוד בשנות הארבעים, עד שבעשור הראשון למדינה הגיעה לשיא רמת שיתוף הפעולה בין השתיים מתוך תיאום כוונות ומטרות, אולם בשנים הבאות נפרמו הקשרים ודעכו עד שהתפוגגו. במאמר זה נתאר את היחסים שבין שתי התנועות, אך נימנע מבחינת תהליכים שהתרחשו בכל תנועה לעצמה ואינם קשורים לאחרת.

הקיבוץ הדתי

ראשית תנועת הקיבוץ הדתי בשנת תר"ץ (1929), עם עליית קבוצות קטנות של חלוצים דתיים מההכשרות בגרמניה ובפולין, והקמת פלוגות עבודה בשולי המושבות הוותיקות. שתי הקבוצות הראשונות היו קבוצת 'שח"ל' (על שם הרב שמואל חיים לנדוי, ממייסדי 'הפועל המזרחי') – שייסדו ברחובות עולים ממרכז אירופה, וקבוצת 'רודגס' (על שם חוות ההכשרה בגרמניה) – שהקימו בפתח תקווה עולים מתנועת כ"ד (ברית חלוצים דתיים) בגרמניה. את הקבוצה השלישית הקימו בכפר פינס חלוצים מפולין, וקראו לה קבוצת 'אברהם' (על שם הרב קוק). בעת ההיא כבר הייתה צורת החיים הקיבוצית מגובשת למדי, ולכן בחרו בה אנשי הקיבוץ הדתי כמסגרת

* לפרטים נוספים על אודות תנועות בני עקיבא והקיבוץ הדתי, ראו ברוכי, נקום ובנינו.

ארגונית, ומילאו אותה בתכנים דתיים משלהם. הם האמינו שכך יוכלו למצות את יכולתם בהגשמת 'ציונות מקסימלית' וביצירת 'ציבור מתוקן', שיהיה מופת לאורח החיים הדתי הראוי במציאות המתחדשת בארץ ישראל ואף ישפיע עליה. בשנת תרצ"ו (1935) חברו חמש קבוצות והקימו את תנועת הקיבוץ הדתי.

עם הקמתה החלה התנועה לתבוע את זכות קבוצותיה להתיישבות, ובקיץ תרצ"ז (1937) התיישבה בדרום עמק בית שאן הקבוצה הראשונה, טירת צבי, כיישוב חומה ומגדל וכחוליה ראשונה בשרשרת הקבוצות הדתיות. עד קום המדינה הספיקה התנועה להעלות על הקרקע 11 נקודות בשלושה גושים: בעמק בית שאן, בגוש עציון ובנגב – כולן בחזית הקדמית של ההתיישבות הציונית. כמו כן הוקמו קבוצת יבנה בדרום ומאחז הפלמ"ח ביריה בגליל העליון.

בני עקיבא¹

תנועת בני עקיבא נוסדה בירושלים בשנת תרפ"ט (1929) ביזמת חברי 'הפועל המזרחי' שחשו צורך בתנועת נוער דתית שתפעל ברוח 'תורה ועבודה'. המצטרפים הצעירים, שהיו חרורי רוח ומרד ורצון לשינוי פני החברה ולתיקונה, ראו עצמם כנושאי דגל קיום ערכיה הנצחיים של היהדות וכלוחמים נגד החילוניות שפשתה בכל מקום. את מטרת הארגון החדש ניסחו מייסדיו, לאמור: "חנוך דור עברי, נאמן ומסור לעמו ולארצו, החי על עבודתו ברוח התורה".² סמוך להקמתה הצטרף אליה החבר (לימים הרב) משה צבי נריה, והוא שהשפיע על הכיוון החינוכי בהשראת תורת מורו, הרב אברהם יצחק הכהן קוק.

כבר בשנה הראשונה נוצר בכני עקיבא גרעין להגשמה חלוצית, והוא החל לגבש את רעיונותיו. בפסח תרצ"א (1931) ביקרו חבריו ב'רודגס' וב'שח"ל' כדי ללמוד מניסיונו. "אין ספק שאחד המניעים להקמת הקבוצה היה הרצון להגדיל את הארגון. הקבוצה צריכה הייתה לשמש מרכז ומקום מושב ההנהלה הארצית. ממנה יופץ רעיון הארגון ואליה יכוונו הבוגרים בצאתם להגשמה", כתב יצחק לב, מפעילי התנועה בשנים הבאות.³ בעקבות הביקור קמה בפתח תקווה קבוצת 'בני עקיבא הראשונה' ('קב"ע'). עד שהשיגו אוהלים ישנו החברים תחת כיפת השמים, ואחר כך קיבלו גם צריף. חבריהם בירושלים שלחו להם ספסלים. על אף התנאים הסגפניים והעבודה המפרכת פעלו חברי הקבוצה להרחבת הארגון, ואמנם עד הקמת הקבוצה היה לבני עקיבא רק מועדון בירושלים, אך משהוקמה החלו חבריה להקים סניפים נוספים.⁴

1. לפרטים נוספים ראו בר לב ואחרים, במשוך היובל; לב, ספר בני עקיבא.

2. אליאש, מעשה, עמ' 60.

3. לב, ספר בני עקיבא, עמ' 20.

4. שם, עמ' 22.

בחזונום ראו המייסדים קיבוץ ארצי המפוצל לכמה מקומות ומקיים שותפות מלאה: "קופה אחת מרכזית, מחסן משותף אחד לבגדים ואין שלי שלך". ואולם חלום לחדר ומציאות לחדר. מספר חברי הקבוצה לא עלה על 10-15 חברים, ובלי כל גיבוי תנועתי הם נאבקו בקשיים. בצד להם ניסו ליצור קשר עם תנועת 'עזרא' (האגודאית) בגרמניה כדי להרחיב את מעגל התומכים, אולם יזמתם הפוליטית ותלאות היום-יום עוררו חילוקי דעות – והמחלוקות גרמו לפילוג שהוביל לסופה של הקבוצה. סיבה נוספת לכישלונה נבעה מיחסם החשדני של מנהיגי 'הפועל המזרחי' במגמה הקיבוצית, שנחשבה 'שמאלית', והם הצרו את צעדיה עד כדי חסימת מקורות פרנסתה וביטול האשראי שניתן לה, והוא שהביא לחיסולה הסופי.⁵ פירוק הקבוצה והסיבות שהביאו לו גרמו למשבר עמוק בבני עקיבא: מדריכים פרשו, הסניפים החדשים נסגרו ומספר החברים פחת. לפיכך ויתרו על ניסיון הקבוצה, אך לא ויתרו על הרעיון.⁶

מיסוד הקשרים בין התנועות

בשנת תרצ"ד (1934) עלו לארץ חברים מההכשרה הקיבוצית של תנועת 'השומר הדתי' בפולין והצטרפו לקבוצת 'שח"ל', בהאמינם ש"הקיבוץ הוא אותה מסגרת חיים שבה נוכל לכוונן חיי תורה ועבודה שלמים".⁷ העולים החדשים, שכבר בגולה צברו ניסיון בהדרכה ובניהול תנועת נוער, הקימו מחדש את הקשר בין הקבוצה ברחובות להנהלה הארצית של בני עקיבא. הקבוצה הכריזה על עצמה "כנקודת הגשמה של ארגוני הנוער בתנועת תורה ועבודה", והנהלה הארצית של תנועת הנוער קבעה בחוקתה: "הכיוון החינוכי של הארגון הוא קיבוצי".⁸ ואמנם לאחר כמה חודשים אירחה קבוצת 'שח"ל' את הכינוס הארצי הראשון של בני עקיבא בהשתתפות 150 חברים.

עם הקמת תנועת הקיבוץ הדתי בשנת תרצ"ה התמסדו הקשרים בין שתי התנועות, והחל שיתוף פעולה שמטרתו העצמת החינוך הקיבוצי בקרב הנוער. מחד גיסא הוזמנו חברי הקבוצות להיות שותפים בהדרכה ובעריכת ביטאון בני עקיבא 'זרעים', ומאידך גיסא התארחו מדריכי תנועת הנוער בקבוצות לתקופות עבודה כדי להכיר מקרוב את אורח חייהן ולהקים גרעין לקבוצה עצמאית משלהם. יתר על כן הקבוצות שלחו מתוכן מדריכים להקים סניפים חדשים בסביבותיהן.⁹

5. מכתב, אריה ארליך מקבוצת בנ"ע אל חברי מרכז הפועמ"ז, ה' בסיוון תרצ"א, בתוך: בר לב, במשך היובל, עמ' 25. מקור חששם של אנשי 'הפועל המזרחי' נבע מהפילוג שהתרחש בתנועתם שנים אחרות קודם לכן. לפרטים ראו פישמן, הפועל המזרחי.
6. בר לב ואחרים, במשך היובל, עמ' 25-26; דרורי, חצי יובל.
7. רוז, שלום קרניאל, עמ' 225.
8. שם, עמ' 39, 44; אורליאן, הקיבוץ הדתי, עמ' 16. ליתר דיוק הקשר נוצר עם 'הקבוצה המאוחדת', שהיא מיזוג 'שח"ל' עם קבוצת 'עובדיה'.
9. לדוגמה: החבר יונה כהן מירושלים הצטרף לקבוצת רמת השומרון (לימים בארות יצחק) כדי להקים סניף בני עקיבא בפרדס חנה. ראו ברוכי, בארות יצחק, עמ' 20, הערה 10.

בשנת תרצ"ו (1936) החליטה ההנהלה הארצית של בני עקיבא לשוב ולנסות להקים קבוצה עצמאית, ואכן באביב הוקמה פלוגת עבודה בכפר סבא. ואולם בעטיים של התנאים הקשים עברה הקבוצה לרודגס ומשם לכפר פינס, והקימה מחנה עצמאי קטן ליד קבוצת 'אברהם'. ברם גם שם לא הצליחה להתייצב ועברה לכפר גדעון, ושם יסדה את 'קבוצת בני עקיבא הראשונה'. מועצת התנועה הכירה בה כמפעל תנועתי וסייעה בהתפתחותה. "הקבוצה היא שהקימה סניפים ונתנה כיוון לדרכם", נכתב בהחלטה, "עתה הגיע הזמן שהארגון יבנה את הקבוצה וההדריות שתשרור ביניהם תגבש יהדות דתית בעלת אידאליים"¹⁰.

כך הפך הקיבוץ ליעד הגשמה של בני עקיבא, והחינוך לקראתו, הן האידאולוגי הן טיפוח הקשרים וההזדהות, עמד במרכז הווייתו. במונח זה של הגדרת ייעוד ארגון הנוער – לא רק כמלכד סביבו אנשים צעירים אלא גם כגוף המגייס אותם להגשמת מטרות עתידיות – דמתה בני עקיבא לתנועות הנוער החלוציות האחרות שהיו אז בארץ. ההליכה להתיישבות הפכה בשנות השלושים והארבעים למטרה שחיברה קבוצות מתיישבים מצד אחד וארגוני נוער מצד אחר. הילה מיוחדת נקשרה אל הקבוצות הדתיות בשל ישיבתן במקומות קשים ובעייתיים מבחינה ביטחונית. נוספה על כך תחושת ההשתייכות למחנה הגדול של תנועות התיישבות, שנהנו בימים ההם מיוקרה ומאהדה רבה מצד רוב היישוב בארץ.¹¹

ברם על אף ההצהרות נמשכה בבני עקיבא התרוצצות בין כיוונים שונים, עד שהוכרז בוועידה שהתקיימה בבני ברק בשנת תרצ"ט (1939): "אנו שבים אל הכוון החינוכי האחד, הכוון הקיבוצי!" אחר כך חודד המסר: "ארגון בני עקיבא מחנך את חבריו להגשמה אישית של הרעיון [הקיבוצי] ורואה בהקמת תאים התיישבותיים במסגרת הקיבוץ הדתי את הערובה המלאה ביותר להגשמתו". ואכן בשנה ההיא התאחדה הכשרת כפר גדעון עם הכשרת בוגרי עליית הנוער הדתי בנס ציונה; אנשי כפר גדעון עברו להכשרה קיבוצית בטירת צבי וכשדה אליהו, ולאחר כמה חודשים התכנסו למחנה בנתניה והכריזו על הקמת 'קבוצת בני עקיבא הראשונה – עלומים'. מזכירות הקיבוץ הדתי מהרה לקבלה, והבהירה שהיא מצפה שהקבוצה החדשה תשמור על צביונה ותטפח את קשריה האמיצים עם בני עקיבא "כדי שתוכל לשמש מרכז השפעה חינוכי בכוון הקבוצה"¹². ואמנם חברי 'עלומים' המשיכו לשמש בתפקידי ההדרכה בסניפים הגדולים, אך כמעט שלא שלחו ידם לתפקידי ארגון וניהול התנועה. בשנים הבאות נמשך טפטוף בוגרי תנועת הנוער לקיבוץ, עדיין במספרים צנועים.

10. לב, ספר בני עקיבא, עמ' 35.

11. ראו אלעד, מתורה ועבודה, עמ' 275.

12. בר לב ואחרים, במשך היובל, עמ' 49, 51, 55, 65.

החינוך לקיבוץ הרתי בבני עקיבא

תמונה 1: חברי גרעין ה' בביריה, תש"ז. התמונה באדיבות ארכיון קיבוץ עין צורים

תמונה 2: נציגי הקיבוץ הרתי אריה קרול, ונציגי הקבוצה דוד אינטרלייגטור וגרשון שפט בביריה, תש"ז. התמונה באדיבות ארכיון קיבוץ עין צורים

תמונה 3: חברי סעד במלחמת העצמאות
התמונה באדיבות ארכיון קיבוץ סעד

בשנת תש"ו (1946), בעיצומו של המאבק נגד הבריטים, עלתה תנועת בני עקיבא על הבמה באירוע המכונן שנחרת בזיכרון הלאומי – העלייה לביריה.¹³ לאחר שהצבא הבריטי השליך לכלא את אנשי המחלקה הדתית של הפלמ"ח, בוני הנקודה, באשמת פעילות מחתרתית, עלו למקום אלפי יהודים בקריאת הססמה: "ביריה שלנו". בתום המאבק נשאר במקום גרעין ה' של בני עקיבא, שהכריז על עצמו כ'קבוצת בני עקיבא השנייה'. בשנת תש"ז (1947) נקראו חברי גרעין ה' להקים את עין צורים בגוש עציון, ובמקומם עלה לביריה גרעין ו', שהוכר כ'קבוצת בני עקיבא השלישית'¹⁴. וכך עם קום המדינה נכללו שלוש קבוצות בני עקיבא ב-11 נקודות ההתיישבות של הקיבוץ הדתי.

לאחר מלחמת העצמאות

במלחמת העצמאות הוכה הקיבוץ הדתי מכה אנושה. מחצית מיישוביו חרבו ומספר הנופלים בקרבות היה בלתי נתפס.¹⁵ ואולם עוד בטרם שכחו הקרבות התחדשה תנופת

13. לפרטים מלאים ראו ברוכי, ביריה.
14. הרכב הגרעינים ה'-ו' היה שילוב של חברי הסניפים, הישיבה בכפר הרא"ה, מקוה ישראל וחניכי הקיבוצים טירת צבי ושדה אליהו.
15. שיעור הנופלים הנופלים בקיבוץ הדתי (8%) היה גדול פי שמונה ביחס לגודלם באוכלוסייה משיעור הנופלים בכלל היישוב היהודי בארץ.

התיישבות בכל הארץ, והקיבוץ הדתי השתתף בה מעל ומעבר ליכולתו. ואמנם כוחותיו לא עמדו לו; המאגר האנושי הדל שעמד לרשותו מוצה עד תום, ובהיעדר תגבורת מהעלייה החלוצית, שחדלה לבוא, נתלו הציפיות בבני עקיבא, שהוכיחה בשנה האחרונה את יכולתה בהקמת גרעינים של ממש. אלא שהגיוס הכללי לצבא שהוכרז בארץ סיבך את המצב באיימו לפרק את כל המסגרות המיועדות להתיישבות. מזכירי תנועות הנוער פנו יחדיו לשר הביטחון בדרישה להקים מסגרת צבאית מיוחדת לגרעינים, ויזמתם הולידה את חיל הנח"ל. גרעיני הנח"ל היו לחיל המילואים העיקרי לתנועה הקיבוצית כולה, ובהם גרעיני בני עקיבא לקיבוץ הדתי.¹⁶ יתר על כן היה הנח"ל למסלול השירות הבלעדי המומלץ למתגייסות ולמתגייסים הדתיים שרצו לשמור על דתיותם במהלך השירות הצבאי, גם אם לא היו חברי התנועה.

תקופת המלחמה הייתה קשה מאוד גם לבני עקיבא. חורבן הקיבוצים והקרבת הרבים פגעו במורל, והתגייסות מדריכים הכבדה על העבודה החינוכית. נדרשה מסירות נפש כדי להישאר בסניפים ולהמשיך את הפעילות החינוכית, ורק מעטים עמדו בכך.¹⁷ בהתמודדות עם בעיות השעה אימצה בני עקיבא את שיטת ה'קומונות' שהייתה נהוגה בתנועות הנוער הקיבוציות, שבה צוות מדריכים שליחי קיבוץ פועל בסניף אחד. הקמת צוותי ה'קומונרים', בד בבד עם ייסוד מסלול הנח"ל, הביאו את השיפור המצופה – ומספר חברי הגרעינים גדל מאוד. אר"א נתן הקיבוץ הדתי את דעתו לצורך בהגברת מעורבותו הישירה גם בניהול תנועת הנוער ובארגונה, ולשם כך היו דרושים כ-15 חברים.¹⁸ ואמנם בסוף השנה ההיא היו יותר ממחצית חברי מוסדות הארגון נציגי קיבוצים. החבר צוריאל אדמנית, איש חינוך, מעמודי התווך של מחשבת הקיבוץ, גויס להדרכת הגרעינים הבוגרים והתמסר לה. ברם מצב זה לא נמשך זמן רב, ולאחר פחות משנה נמסר שוב שהמחסור בשליחי הקיבוץ מכביד מאוד על עבודת הסניפים. שישה חברי קיבוצים עזבו את הקומונות בלי שנמצאו להם מחליפים. פרישת הקומונרים 'ההמונית' הייתה קשורה בהצטרפותם לקבוצותיהם – עין צורים, שהחלה להיבנות מחדש בסופאיר, ועלומים, שעברה מהרצליה לסעד בנגב.¹⁹ מכאן ואילך היה מספר חברי קיבוצים שפעלו בשורות תנועת הנוער בתנודה מתמדת.

כאשר התמסד מסלול הנח"ל ונקבעו תקנות בדבר שחרור מדריכים לעבודה בתנועות, החליפו הקומונרים חברי הגרעינים את הקיבוצניקים, ואז התברר שבעיות הארגון מצאו אמנם את פתרונן, אולם בהיעדר ניסיון מעשי בחיי הקיבוץ תרומתם לחינוך הקיבוצי אפסית. לא זו אף זו, הקיבוץ הדתי הכיר בצורך לתמוך בכל מתגייס במאמציו לשמור על דתיותו, וראה בכך תפקיד של הנח"ל, אולי חשוב לא פחות

16. ראו גם אלעד, מתורה ועבודה, עמ' 162 ואילך.

17. לב, ספר בני עקיבא, עמ' 52.

18. ידיעות המזכירות 52, מרחשון תש"ט, עמ' 13.

19. ברוכי, נקום ובנינו, עמ' 350.

נחום ברוכי

מההתיישבות עצמה. לכן אפשר לבנים ובעיקר לבנות להצטרף למסגרת זו, ובכך נתן את ידו להרחבת מסגרת הנח"ל עם חברים שלא התכוונו כלל להצטרף להתיישבות. כך התרחבו השורות, נוספו גרעינים ורבו הקומונרים, והם אפשרו לתנועה להוסיף סניפים ולגדול עוד יותר בלי לחזק את הפוטנציאל ההתיישבותי.

תמונות 4-5: חברי גרעינים וחיילות נח"ל. התמונות באדיבות המחבר

הגרעינים בשנות המדינה הראשונות

תמונה 6: חברי בני עקיבא במחנה עבודה בקיבוץ.
התמונה באדיבות המחבר

גרעין ז', שחבריו נמנו עם מייסדי הנח"ל, הביא לסעד בשנת תש"י (1950) 125 חברים.²⁰ בשנה שאחריה הצטרפו 80 חברי גרעין 'נתיבות' לעין צורים, ובשנה הבאה חברו 56 חברי גרעין 'עציון' לקבוצת יבנה. גרעין 'גאולים' (110 חברים) התחלק בין עין הנצי"ב לטירת צבי, וגרעין 'איתנים' (120 חברים) השלים את בני דרום. גם גרעין 'מתנחלים' (200 חברים) התפצל, מיעוטו לסעד ורובו לבארות יצחק, וכן גרעין 'הטירה' (150 חבר) – לשדה אליהו ולסעד.²¹ הגרעין הבא, 'אמונים', נועד ללביא.

שרשרת הגרעינים הגדולים שעיצבו את הקבוצות הוותיקות משקפת לכאורה תמונה אידאלית המבטיחה פריחה ושגשוג, אולם מצגת זו מטעה ואינה מגלה את המצב לאשורו. ככל שרבו

חברי הגרעינים עלה מספר העוזבים ביום שחרורם מהצבא. זאת ועוד, מעמד הקיבוצים בחברה הישראלית הכללית הלך ופחת בתקופה הנדונה, וגם עצם הצורך בהתיישבות חלוצית נחשב בעיני רבים לרעיון מיושן ואולי אף מיותר. מבדיקה סטטיסטית שנעשתה לאחר כמה שנים עלה ששיעור המצטרפים לקבוצות מתוך חברי הגרעינים הראשונים הגיע ל-50%, אך הוא הלך ופחת עד כדי 13% לאחר כעשר שנים.²²

כיצד מחנכים לחיי קיבוץ?

הזרימה הגוברת של גרעיני הנח"ל דרך הקיבוצים הגבירה את המודעות ההדדית, והיא באה לידי ביטוי בהשתתפות חניכים רבים במחנות העבודה, שחוו בהם 'התנסות אישית' בחיי הקיבוץ. אמנם מסגרת מחנה העבודה הייתה קיימת זה כבר, כשיצאו תלמידי בתי ספר תיכוניים לסייע להתיישבות החקלאית בעבודות העונתיות במסגרת שנקראה

20. ידיעות המזכירות 52, חשון תש"ט, עמ' 23.

21. פרטיכל המזמור"ר, 16.11.1955, אק"ד, 119-886.

22. ברוכי, נקום ובנינו, עמ' 357.

'שירות לאומי'. גם הגרעינים הראשונים של בני עקיבא ארגנו לעצמם מחנות עבודה לגיבוש חברתי ולמילוי הקופה המשותפת. ואולם כעת השתנו הממדים, כשבטיים שלמים, ובהם עשרות בנות ובנים, החלו לצאת לשבועות של חיי קיבוץ. במחנה העבודה היה הנוער שותף בחיי הקיבוץ, בעבודה, בחדר האוכל, בתפילה ובתרבות. מחנות העבודה היו לברכה לשני הצדדים, ולהיכרות אישית בין הצעירים למבוגרים שהגשימו בגופם את הדרך הייתה השפעה חינוכית עמוקה. ואמנם יציאת החניכים למחנות גברה משנה לשנה, עד שנוצרה תחרות סמויה בין סניפים על השגת מקומות במשקים המועדפים. בקיץ תשי"ב (1952) יצאו 600 חניכים לערך ל-11 משקים,²³ ולאחר שנתיים התקיימו כבר 13 מחנות עבודה לחברי בני עקיבא ועוד ארבעה לצופים הדתיים ושמונה לקבוצות נוער מחו"ל.²⁴ הביקוש מצד תנועות הנוער היה גדול מצורכי המשקים, ולכן חייבה מזכירות הקיבוץ הדתי כל משק לקלוט לפחות מחנה עבודה אחד גם אם אינו זקוק לעבודתו. ואמנם משתתפי מחנות אלו היו הבסיס החברתי לגרעינים הקיבוציים שהלכו וגדלו משנה לשנה. דא עקא, ככול שהתרופפו יחסי הגומלין בין התנועות פחת מספר היוצאים למחנות העבודה וגם משכם התקצר מאוד.²⁵

תמונה 7: יעקב דרורי, חבר קיבוץ ופעיל מרכזי בבני עקיבא
התמונה באדיבות ארכיון קיבוץ סעד

23. פרטיכל המזכירות הפעילה, 25.5.1952, אק"ד, 41-243.

24. פרטיכל המזכירות הפעילה, 25.5.1955, אק"ד, 41-246.

25. לדוגמה: כותב שורות אלו וחבריו הספיקו לצבור יותר מ-100 'ימי קיבוץ' בשלוש שנות חבריא ב' בבני עקיבא.

עוד כלי חינוכי רב-ערך היה 'שבתות קבוצה', שבו שבטים שלמים זכו להתארח בקבוצות לשבת חווייתית. אמנם עצמת שבת כזאת לא דמתה למחנה העבודה, אבל היא סייעה לשמירת הקשר ולחיזוק ההיכרות ההדדית ברמת התנועה וברמה האישית גם יחד.

במשוך (חצי) היובל

במלאת לבני עקיבא חצי יובל (תשי"ד 1953) סקר יעקב דרורי את יחסיה עם הקיבוץ הדתי לאורך השנים. דרורי, ממיסדי קבוצת בני עקיבא הראשונה (עלומים-סעד), היה מזכיר התנועה במשך שנים, ודבריו משקפים את ניסיונו הרב:

במשך עשר שנים התנהל ויכוח סוער אם לחנך רק לקבוצה או גם למשימות אחרות שהתנועה זקוקה למלאותם [...] החינוך הקיבוצי שטחי במידה מסוימת והחובה לגיוס לנח"ל גורמת לכך שאין מקנים לחניך את הערכים החיוניים בחיים הקיבוציים [...] על הקיבוץ להבין שבני עקיבא משמש לא רק חיל מילואים אלא מסגרת להשפעה על הציבור במדינה.²⁶

כזכור, הצורך להשפיע על המציאות (הדתית) המתהווה בארץ היה מטרת העל של הקיבוץ הדתי. דרורי ציין שרק שני חברי קיבוץ עובדים בבני עקיבא, לעומת 13 קומונרים. הצעירים רואים סתירה בין חינוך לתורה לחינוך לחלוציות, אמר, ואנו חייבים להתמודד עם זה באמצעות הגדלת נוכחות חברינו בסניפים. ברם הקיבוץ, שהקים בעת ההיא את בתי הספר של עצמו, לא היה מסוגל להקצות כוח אדם מתאים ובכמות מספקת, ולכן איבד את מקומו בהדרכה בסניפים. וכך ככל שנחלשה אחיזתו ברובד החינוכי של תנועת הנוער רבו החריגות והסטיות מהקו הקיבוצי המובהק. המתחרה הראשון היה המושב; עם השנים גדל מספר בני המושבים הוותיקים והם כבר הקימו גרעין מושבי, שהצטרפו אליו גם חברים מהסניפים. כעת גברה הדרישה להכיר בהם כמסלול הגשמה לגיטימי, שהרי בני עקיבא איננה שייכת לקיבוץ הדתי אלא ל'פועל המזרחי'.²⁷ לא זו אף זו, היחלשות מעמד הקיבוץ אפשרה את פתיחת השער כלפי המושג הישן 'ריבוי חזיתות'. הכוח העולה היה עתה ישיבות בני עקיבא, שתביעתן להכרה ב'דרך הישיבה' כיעד חינוכי חלופי ל'דרך הקבוצה' התעצמה משנה לשנה.

26. 'דרורי, "חצי יובל לבנ"ע", תשרי תשי"ד, 10.1953, עמ' 2-3, אק"ד, 93.
27. פרטיכל המזכ"פ, 9.4.1950, אק"ד, 341-41. וכן פרטיכל המזמור"ר אחרי חמש שנים, 30.3.1955, אק"ד, 563-85. וראו גם בר לב ואחרים, במשוך היובל. הגרעין המושבי הראשון הוקם בשנת 1954 אך יסד את כפר מימון רק בשנת 1959.

חזית אחת או ריבוי חזיתות

כפי שנרמז למעלה, על אף ההחלטות לא הייתה הדרך הקיבוצית מקובלת על כל חברי בני עקיבא, והפולמוס נמשך לאורך כל השנים. כבר בשנת תרצ"ח (1938) נידונה השאלה: 'חזית אחת' לנוער הדתי – הקבוצה – או 'ריבוי חזיתות' – בכל שטחי החיים בעיר ובכפר. ההשקפה הקיבוצית תמכה יתרותיה בנימוקים חינוכיים: כשמחנכים לחזית אחת, אמרו, התביעה ממוקדת וברורה. יתר על כן, כל נקודת הגשמה בשטח שקולה כנגד מאות חברים בעיר, וכך תינתן תשובה לבעיית מעמדה הדחוי של היהדות הדתית ביישוב. מחייבי ריבוי חזיתות נימקו את עמדתם בדאגתם להמוני הנוער הדתי. ארגון בני עקיבא שואף להיות תנועת הנוער של כל הנוער הדתי, ולכן אינו יכול להצטמצם בכיוון אחד ולהפקיר את הנוער שלא יבחר בדרך זו. מטרת העל – יצירת חיים דתיים מתוקנים בארץ ישראל – אינה מאפשרת להצטמצם בשטח אחד, ועל הארגון לפעול בכל שטחי החיים. הם הזכירו גם את חשיבות החינוך לחברות ב'הפועל המזרחי'. הגם שהחלטות הוועידה צידדו בכיוון הקיבוצי ודרשו חינוך להגשמה אישית בהתיישבות, הן לא חוללו מפנה מעשי בשטח. אנשי ההתיישבות נעדרו משורות המדריכים, וכך גברה יד אנשי 'ריבוי החזיתות'.²⁸ הפולמוס הלך ונמשך, ולאחר כמה שנים ציין הרב נריה שהוויכוח הישן "אף על פי שהסתיים מזמן להלכה, הרי לא נסתיים אף פעם למעשה".²⁹ ואמנם הדיונים בסוגיה המשיכו ללוות את היחסים בין שתי התנועות במשך עשרות בשנים.

דרך הקבוצה או דרך הישיבה

פנים אחרות לפולמוס על החינוך הקיבוצי היה הוויכוח על הדרך: האם המטרה הסופית של החינוך התנועתי מובילה אל הקבוצה, בעוד הלימודים בישיבה הם הכנה רוחנית לה, או שלימוד התורה הוא-הוא המטרה עצמה. גם לוויכוח זה היו שורשים בעבר. כבר באיב תרצ"ט (1939) התריעו חברים על הרמה הדתית הרדודה של חברי הארגון. "לא דאגנו להסיר את נגע 'העם ארצות' מתוכנו. דיברנו רבות על הצורך לתקן את עצמנו בשטח זה, אך לא עשינו דבר", אמר אחד הדוברים,³⁰ והציע להטיל חובת הכשרה רוחנית על כל חבר צעיר הרוצה להיות חבר בקבוצה – שנת לימוד בישיבה. הצעתו נתקבלה והביאה להקמת ישיבת בני עקיבא בכפר הרא"ה. התלמידים, שראו בישיבה מקום הכשרה לחיי קבוצה, הקימו את 'הגרעין התורני'. לאחר שצירפו בנות ובנים מהסניפים ומספרם הגיע ל-25-30 חברים, יצאו להכשרה בטירת צבי (תש"ב, 1942) ולאחר שנה הצטרפו לקבוצת בני עקיבא הראשונה (עלומים) שכבר ישבה בהרצליה.³¹

28. לב, ספר בני עקיבא, עמ' 36-42.

29. הרב מ"צ נריה אצל לב, ספר בני עקיבא, עמ' 12.

30. צבי קפלן אצל לב, ספר בני עקיבא, עמ' 38.

31. הוברמן ואחרים, עלי יובל, עמ' 7-13.

תמונה 8: חברי הגרעין התורני שהקימו את ישיבת בני עקיבא ואת קבוצת סעד.
התמונה התפרסמה לראשונה בחוברת "עלי יובל" בעריכת הוברמן ואחרים, פתח תקווה תשנ"א.

הנה כי כן, ישיבת בני עקיבא נוסדה כדי לתת הכשרה רוחנית לחברים ההולכים להתיישבות, ובעשור הראשון לקיומה הייתה שלובה בחינוך הקיבוצי, ולא נטען שיש סתירה ביניהן. לא זו אף זו, בשנה השביעית לקיומה (תש"ז) פעלה בין כותלי הישיבה בכפר הרא"ה כיתת חברי קיבוצים, שהייתה אחד הגלגולים הראשונים של ישיבת הקיבוץ הדתי.³² לאחר קום המדינה ומיסוד מסלול השירות בנח"ל שבה ועלתה מתוך השורות התביעה לחזק את לימוד התורה בקרב החברים ולהעמיקו. "עלינו לחייב את כל חברינו לצאת לישיבה בדיוק כפי שאנו מחייבים לצאת לנח"ל ואולי אף יותר, כי לא די בקבוצות המשתייכות לבני עקיבא, אנו רוצים בקבוצות שבהן תפעם רוח בני עקיבא".³³ הווה אומר שהישיבה משמשת תחנה בדרך לקבוצה, אך איננה דרך בפני עצמה. כבר ראינו שבימים ההם גברה מעורבות הקיבוץ הדתי במתרחש בבני עקיבא, ובדיונים המשותפים דובר בהתפתחות הישיבה ובצורך להקים לה סניפים. דנו גם בהקמת מוסד מקביל לבנות, וחשוב מכך – בישיבת המשך לבוגרי כפר הרא"ה, שנהגו להמשיך ללמוד בישיבות גבוהות חרדיות והתנתקו מהתנועה. הוצע לשלב את ישיבת ההמשך של בני עקיבא בישיבת הקיבוץ הדתי שהוקמה בעת ההיא בכרם ביבנה, ואת

32. עדות דב רפל בריאיון לדוד הישראלי, אק"ד.

33. בר לב ואחרים, במשך היובל, עמ' 256.

המוסד לבנות כמכינה לסמינר למורות וגננות שהקים הקיבוץ הדתי בגבעת וושינגטון.³⁴ משתתפי הדיונים קיוו להבטיח הצטרפות חברים בני תורה לקיבוצים, ואמנם בשנה ההיא נוצר בישיבה גרעין שהועיד את עצמו להקמת קבוצה תורנית (גחל"ת)³⁵ במסגרת הקיבוץ הדתי, ולא כדרך חלופית. עם זאת הסתייגה התנועה מהקמת גרעינים תורניים אליטיסטיים, ש'הפקירו' את יתר חברי השבט לבינוניות דתית, ודרשה את השתלבות חברי הישיבה בגרעינים השבטיים.

תמונה 9: ישיבת הקיבוץ הדתי
התמונה באדיבות ארכיון הקיבוץ הדתי

בפסח תשי"ד (1954) התכנסה בירושלים הוועידה השישית של בני עקיבא, שכבר עמדה בסימן המחלוקת בין חברי הקיבוץ לאנשי הישיבה, והועלתה בה תביעת אנשי הישיבה להכיר ב'דרך הישיבה' לא רק כדרך חינוכית אלא כדרך הגשמה, במעמד שווה לקבוצה הדתית.³⁶ הקיבוץ הדתי לא יכול להתעלם מהתהליך המכרסם במקור כוחו; גיליונות ביטאון הקיבוץ 'עמודים' התמלאו במאמרים ובתגובות סביב העניין העקרוני כל כך. באחת הרשימות הבולטות האשים את הישיבות בוגר הישיבה, חבר קיבוץ סעד והנהלה הארצית של הארגון, בסטייה מהקו של 'תורה ועבודה' אל חינוך 'תורה לשמה', וקרא להחזיר את ישיבות בני עקיבא להיות כלי לחינוך לכל

34. דוח מהמוכ"פ, 7.12.1952, אק"ד, 243-41.

35. גרעין ח'לוצים ל'ומדי ת'ורה.

36. לב, ספר בני עקיבא, עמ' 64.

ערכי תורה ועבודה ולא למחציתם.³⁷ תלמיד ישיבת כרם ביבנה השיב לו בהאשמת חברי הקיבוצים והגרעונים על שאינם מוכנים לקבל השפעה מבני הישיבה, שמטרתם לתקן, והפליג לסוגיית סמכות ההלכה מול השיטה הדמוקרטית הקיבוצית. בסיכום דבריו קבע: "שיציאה לקיבוץ אינו מהווה תפקיד חלוצי בלעדי, במידה והוא תפקיד חלוצי בכלל".³⁸ חבר אחר הרחיב את הגדרת המושג 'חלוציות' והחיל אותו אפילו על לימודים בישיבה חרדית. "האם באמת כל מטרת בני עקיבא היא חינוך לקיבוץ?" שאל הכותב, והשיב:

כי אם כך אין כל צידוק לקיומה של התנועה, כי רק אחוז קטן יחסית ממשיך את דרך התנועה עד הסוף. רוח בני עקיבא נשמרת בישיבות בני עקיבא. אמנם נכון, יש חברים הנכווים (או 'נשרפים') באורה של תורה [...] יתכן וחברים רבים ממשיכים בישיבות גבוהות, אך גם זאת חלוציות.³⁹

ה'התחרדות' חלחלה אל הסניפים והשפיעה על האווירה החברתית בהם ובגרעונים הקיבוציים. היחס המתנשא של ה'ישיבניקים' אל חבריהם, והביקורת על הקיבוץ שהייתה פופולרית בקרבם, הרחיבו את הפער שהלך ונפער בינם ובין חבריהם בגרעונים. רוחות השינויים הישנות התעצמו בתנועת הנוער בהשראת הרב מ"צ נריה. מספר ישיבות בני עקיבא גדל ביזמתו בשנים תשי"א-תשכ"א (1951-1961) וכבר הגיע לעשר, ונוסדה גם אולפנה לבנות. הצמיחה המהירה מלמדת שזה היה רצון ההורים, שלא תמיד הבחינו בעוד מועד במתרחש בין כותלי הישיבות החדשות, שכן הכשרת הר"מים (מורים) לא הדביקה את הגידול המהיר, מה גם שלא הייתה בנמצא ישיבה ציונית שיוכשרו בה. וכך הוצפו ישיבות בני עקיבא בר"מים חרדים שדיברו בריש גלי בדרך הישיבה, שאינה עולה בקנה אחד עם דרך הקבוצה המקובלת בתנועה מימים ימימה.⁴⁰ בשנת תשכ"א הצביע הרב אברהם צוקרמן, מהאבות המייסדים של הישיבה בכפר הרא"ה, על שני מאפיינים ייחודיים שהתקיימו בה: "ראשית, לכל חבר וחבר יש חלק ביצירת דמותה. שנית, הישיבה שואפת וחותרת ליצור את הציבור (ולא רק את היחיד)". מותר לשער שהרב כיוון בדבריו ל'יצירת ציבור מתוקן', שהייתה אחת ממטרות העל של שתי התנועות. ברם נראה שכבר אז זה היה תיאור של עבר שאיננו,

37. חיים הרצל, 'ישיבת בני'ע, הישגים והשגות', עמודים 137 (טבת תשי"ח), עמ' 25. הרצל עצמו, בוגר ישיבת

כפר הרא"ה וחבר סעד, פעל כקומונר וכחבר ההנהלה הארצית.

38. בן שלמה, צא ולמד, עמ' 23. הכותב היה תלמיד ישיבת כרם ביבנה.

39. בר לב ואחרים, במשוך היובל, עמ' 262. המקור – זרעים רלו (תשכ"א).

40. 'דרורי, "מועצת בני'ע", עמודים 142 (אייר תשי"ח). דרורי ייחס את השינויים לר"מים, ואילו אריה קרול קבע שזה היה מהלך מתוכנן של נריה. גם החוקרת ד"ר עפרה אלעד הגיעה למסקנה שהרב נריה היה היוזם והמוביל של תהליך השתלטות הישיבות על הקו החינוכי של בני עקיבא.

ולא תיאור הווה מתמשך. הלומד בישיבה, שפעם היה 'חבר', הפך זה כבר ל'תלמיד'. עיצוב החברה, שפעם נעשה מתוך שותפות כל ה'חברים' שבחיבורם יצרו 'ציבור', הוטל כעת מלמעלה, והתלמידים הפכו למצבור של יחידים שכל אחד אחראי לעצמו.⁴¹ לאחר ארבע שנים (בשנת תשכ"ה) הסביר הרב צוקרמן את יחס חניכי הישיבות לדרך הקיבוצית, שעדיין שלטה בחינוך התנועתי: "בשבילנו, ערכה של הקבוצה אינו בה כשלעצמה, ביצירת המסגרת החברתית וביטול קנייני הפרט. ערכה של הקבוצה ביעודה הדתי".⁴² מסתבר מדבריו שבוגרי הישיבה התייחסו בביטול הן לערכי אורח החיים הקיבוצי-שיתופי והערבות ההדדית הנובעת ממנו, הן לאידאל של יצירת ציבור מתוקן. אם כן, לא נותרה לחינוך הקיבוצי כל מטרה לשיטתם...

בשנה היא (תשכ"א) הוקם 'מרכז ישיבות בני עקיבא' כמסגרת ארגונית אוטונומית לטיפול בצורכי המוסדות שהנהגת תנועת הנוער לא יכלה להיענות להם. הגם שהפרדה הייתה לכאורה למטרות ארגוניות והשם 'בני עקיבא' נשאר בשני הגופים, אי-אפשר להתעלם מהמשמעות הרעיונית שהייתה ל'פרדה', שלא לומר 'פילוג'. 'המרכז' החדש העצים את כוח הישיבות, עד שאחד מראשיהן התבטא בריאיון: "הישיבות אינן מכשיר תנועתי, ההיפך הוא הנכון, הארגון חייב לשמש מכשיר תנועתי לישיבות. תנועת הנוער היא בדיעבד, החברה והתנועה הן ערך משני, ראשית יש צורך לדאוג ליחיד".⁴³

ישיבת ההמשך – כרם ביבנה

הדיונים על הצורך בישיבת המשך לבוגרי כפר הרא"ה החלו, כאמור, כבר בשנת תשי"ב (1952), ואחרי שנתיים הוקמה ישיבת כרם ביבנה בשיתוף פעולה בין שלושה גורמים: בני עקיבא הביאה את התלמידים, המרכז העולמי של 'המזרחי' גייס את התקציב, והקיבוץ הדתי הציע את המקום, כרם ביבנה,⁴⁴ שקמה בו בעת ההיא ישיבת הקיבוץ הדתי בגלגולה המתחדש (לאחר שהתפזרה במלחמת העצמאות). יש להודות ששני השותפים הראשונים שהזכרנו לא ששו לשידוך עם הקיבוץ והעדיפו להסתדר בלעדיו, אולם בפועל היו לשכנות הישיבה עם קבוצת יבנה יתרונות, לפחות בתקופה הראשונה. ישיבת הקיבוץ הדתי הייתה לכיתת ספח בישיבה הגבוהה, והחברותא היום-יומית בין בחורי הישיבה לחברי הקיבוצים המבוגרים הביאה ברכה לשני הצדדים.

41. בר לב ואחרים, במשך היובל, עמ' 263.

42. שם, עמ' 264.

43. הדובר הוא הרב בוגאטש משיבת נחלים. בר לב ואחרים, שם, עמ' 265.

44. יש לציין שהבעלות על הבניין הייתה בידי תנועת 'המזרחי' ולא קבוצת יבנה, אלא שעד העת ההיא שימש למגוון צרכים של המשק ושל הקיבוץ הדתי.

תמונה 10: תלמידי ישיבת כרם ביבנה והקיבוץ הרתי; התמונה באדיבות המחבר

דא עקא, השותפים לא הצליחו למצוא בקרב הרבנים הציונים מועמד ראוי לעמוד בראש ישיבה גבוהה, ונאלצו להזמין את הרב גולדוויכט, אישיות חרדית – מתלמידי ה'חזון איש', שינווט את ספינת הדגל של ישיבות בני עקיבא. יש להודות שהמשימה שהרב קיבל עליו הייתה גדולה עד מאוד. היה עליו להקים מוסד לימודי שיתמודד על נפש תלמידיו מול מרכזי התורה הוותיקים והיוקרתיים. רעיונות 'תורה ועבודה' היו זרים לו, ובעצם מגוריו בקיבוץ בתקופה הראשונה היה משום הקרבה אישית שאינה קטנה. מרות התנועה על תלמידיו הייתה לצנינים בעיניו, ולא פעם הטריח עצמו לדיוני מועצות בני עקיבא כדי להתמודד על הדרך שהוביל. הנקודה המהותית שסביבה נחלקו הדעות הייתה השירות הצבאי. לפי הנוהל המקובל, תלמיד ישיבה ש'תורתו אומנותו' קיבל דחיית גיוס. התנועה עמדה על שחבריה יתגייסו לנח"ל, גם אם בדיחוי; הרב לעומתם סבר שהפסקת הלימודים תזיק ללומד ולישיבה. בשנת תשי"ח (1958) הגיעה התנועה להסדר עם הצבא שאפשר לחברי הגרעינים הקיבוציים ללמוד בישיבת כרם ביבנה בעוד חבריהם שירתו במשק. הרב התנגד בתוקף להסדר הזה מחשש שיעשה את הישיבה לתחנת מעבר של יוצאים ובאים. התנועה גרסה אחרת – העדרות ה'ישיבניקים' מהגרעינים בזמן הטירונות, שהיא חיונית לגיבושם, תנתק אותם מחבריהם. לדעתה, דווקא זה הזמן שיסייעו בהתמודדותם עם ניסיונות השירות הצבאי. הרב נאבק נגד הגזרה אך נאלץ לקבלה.

בשנים הראשונות היה ההסדר הזה מיועד רק לחברי גרעינים קיבוציים ורק בישיבת כרם ביבנה, אולם במשך הזמן ועם התנתקות הישיבה מהתנועה נמוג ההסדר המקורי והפך ל'הסדר' המפורסם, לדרך מועדפת לכל בוגר ישיבה תיכונית שביקש להעביר את שירותו הצבאי במסגרת נוחה, מוגנת בתנאי חממה, בדומה למסלול הנח"ל המקורי לחברי הגרעינים.⁴⁵ ועידת בני עקיבא אימצה את ישיבות ההסדר וראתה בהן "את הדרך לשילוב תלמידי ישיבתנו בחברת גרעיניהם", אולם מטרה זו לא הושגה. חברי הגרעינים שלמדו בישיבות פרשו מהתנועה, ולא הוקמו בהן גרעינים – לא להתיישבות ולא למטרות אחרות.⁴⁶ לעומת זאת הקמת הגרעינים הקיבוציים ויציאתם לנח"ל נמשכה ואף גברה למרות המחלוקות, כפי שנראה בהמשך.

סקירת יחסי הקיבוץ הדתי ובני עקיבא לאורך ציר הזמן מצביעה על שהקשרים בין שתי התנועות הלכו והתרופפו משלהי שנות החמישים ואילך, ושהשפעת הקיבוץ על תנועת הנוער הדתית-ציונית הלכה ופחתה. תהליך דומה התרחש בכל תנועות הנוער החלוציות, אך בשונה מהאחרות, בבני עקיבא החלה להתפתח חלופה חינוכית שדיברה אל לב חניכיה. בעוד הנהגה הוותיקה נצמדה לאידאולוגיה המקורית והמשיכה להוביל את קו ההגשמה החלוצית, קמה כבר הנהגה חלופית שהציעה שילוב שמרנות עם חדשנות ואפשרה לחניכים להגדיר את עצמם כשומרי המסורת של תנועתם בד בבד עם מחוללי מרד חדש, מתוך אימוץ שני המושגים המרכזיים מתוך הלקסיקון הקודם – 'חלוציות' ו'הגשמה'.⁴⁷

חידוש ההתיישבות של הקיבוץ הדתי

זכור, בעקבות המשבר בתש"י החליטה התנועה להקפיא עליית קיבוצים חדשים עד להתבססות הוותיקים, ברם מדיניות זו לא הייתה מוסכמת על הכול. מחד גיסא קבוצת סעד, שהתנחלה בנגב בשנת תש"ז (1947), דרשה שוב ושוב שהתנועה תמלא את התחייבותה ותקפיד ליישב לידה שכן קיבוצי דתי. מאידך גיסא תנועת הנוער, שבה נבטו הגרעינים, טענה שאי-אפשר לחנך לחלוציות בלי להקים נקודות חדשות. למראה הדרישות החריגה התנועה את גוש הנגב ממדיניות ההקפאה וייעדה אליו כמה וכמה גרעינים, אולם רק בשנת תשכ"ו (1965) הבשילו התנאים החיצוניים, וקבוצת עלומים⁴⁸ עלתה להתיישבות על אדמות בארות יצחק הישנה, ובכך קם לתחייה גוש הנגב, שחרב במלחמת העצמאות. את הקבוצה החדשה יסדו שני גרעיני בני עקיבא,

45. הישיבה השנייה שהשיגה לתלמידיה הסדר דומה הייתה ישיבת הדרום ברחובות בראשות הרב מלצר (ידיד הקיבוץ הדתי). בקיבוץ הדתי הביעו חשש שהתפשטות ההסדר הזה לישיבות נוספות תחליש את הגרעינים בקביעת מועמדיהם למסלול החדש. ראו פרטיכל המזכ"פ 23.6.1960, אק"ד, 41-248.

46. בר לב ואחרים, במשוך היובל, עמ' 264.

47. אלעד, מתורה ועבודה, עמ' 330.

48. יש להבחין בין עלומים-סעד ובין עלומים החדשה, שנקראה על שם הראשונה.

'עלומים' ו'אורים', שיועדו לכך מעת הקמתם. הגם שעלייתם הפיחה רוח קיבוצית חדשה בבני עקיבא, המצב הבסיסי לא השתנה, והחינוך הקיבוצי השתלב במגמת 'ריבוי חזיתות', לצד משימות אחרות.

לאחר מלחמת ששת הימים

לא עברו שנתיים, ופרצה מלחמת ששת הימים; צה"ל כבש את הרי חברון והגיע אל חורבות גוש עציון. בני כפר עציון, שטיפחו במשך כל השנים את 'מורשת גוש עציון', התארגנו במהירות ודרשו במפגיע לאפשר להם לשוב הביתה. עלייתם יצאה לפועל עוד לפני ראש השנה תשכ"ח (אוגוסט 1967). הגם שמהלך זה לא עלה בקנה אחד עם מדיניותה הזהירה של התנועה, היא לא יכלה שלא לתמוך בבנים השבים לביתם. כפר עציון היה הסנונית הראשונה, ואחריה פרצה ההתיישבות בכל ארץ ישראל. גם הקיבוץ הדתי שיתף את עצמו בתנופה, חידש את פעילותו ההתיישבותית והעלה שבע קבוצות חדשות (גידול של 170%). הגופים המתיישבים הורכבו הפעם בשילוב בני המשקים הוותיקים וגרעיני בני עקיבא גם יחד. אין ספק שבלעדי הגרעינים הללו לא היה הקיבוץ מסוגל להקים ולקיים בכוחותיו את ההתיישבות החדשה, מעלומים ועד מירב.⁴⁹

סוף השותפות

בין כך ובין כך הלכו ונפרמו הקשרים בין התנועות, עד שהקיבוץ הדתי נאלץ לוותר גם על תפקידיו הארגוניים בבני עקיבא. התסכול שליווה את הפרדה בשלביה האחרונים הציף את שאלת השאלות: לשם מה אנו עמלים, והאם יש שכר לעמלנו החינוכי אם התוצאות הנראות לעין זעומות לכאורה. חברי הקיבוצים, ותיקי בני עקיבא, התקשו להשלים עם המצב ונאחזו בגעגועים לעבר שאיננו. חבר סעד הצביע על הפער המתרחב בין הרעיון הקיבוצי המקורי ובין המציאות הקיימת. מצד אחד: "הקיבוץ עצמו כבר אינו אותו תא חלוצי דתי לאומי, הנשרף בלהט העשייה למען הכלל" ומצד אחר: "בתנועת הנוער חל פחות דוהר בהבנת המושגים ומשמעותם. אם 'הגשמה' הובנה בעבר כדרך חיים, הרי במשך הזמן הפכה למסלול צבאי ולאחרונה ייקרא כך גם להשתתפות בהפגנות". לדבריו, ה'הגשמה' בעבר התחילה בגיל 18 – והיום היא מסתיימת בגיל זה.⁵⁰ חבר קבוצת 'עלומים' שאל-הכריז: "האם אותו 'דור הכיפות הסרוגות' אינו תוצר ישיר של הרוח שלנו שקבעה את דמותה בני עקיבא?", והמשיך

49. עלומים (לפני מלחמת ששת הימים), כפר עציון (1967), מעלה גלבוץ (1968), ראש צורים (1970), מגדל עוז (1977), בית רימון (1979), מירב (1982), נצרים (1984).

50. חנן גולן, עמודים 366 (ניסן תשל"ו).

והביע את אמונתו: "שרוחו של הקיבוץ הדתי והכוונתו הם-הם שקבעו את דמות הדור הזה". ובאשר לעתיד גרס:

אין שום גוף אחר במדינה שמסוגל להרים את הכפפה בדמות תנועת הנוער [...] מצפוננו צריך לחייב אותנו להמשיך להשפיע על חינוך הדור הצעיר במדינה [...] נטישת תנועת הנוער המהווה גשר עיקרי אל הציבור הכללי, תקבור רבים מערכינו ומהכרזותינו ותשאירנו מבודדים בטבעת סגורה.⁵¹

חברים נוספים התבטאו ברוח דומה, אולם הם היו המיעוט. במציאות היום-יומית התקשה הקיבוץ לגייס מתוכו חברים שיסכימו לאיוש המשרות שעדיין החזיק בהנהלה הארצית. מציאות זו הביאה רבים למסקנה שהגיעה השעה לבדוק את העמדה המסורתית בשאלת 'ריבוי החזיתות' הישנה.

במרוצת השנים יצרנו לעצמנו תדמית שאיננו מוכנים להתחשב ברוחות הערכיות החדשות המנשבות בתנועת הנוער, מתבצרים מאחרי החלטות אדמיניסטרטיביות ודואגים בעיקר לאינטרסים שלנו [...] עלינו להתחשב ברוחות המנשבות בציבוריות הישראלית, להתייחס לצרכים שהזמן גרמם. אם איננו מצליחים לתת תשובות לשאלות רבות, אין הצדקה למנוע אחרים מפעולה בשטחים אלה [...] לשם כך עלינו לדגול ב'ריבוי חזיתות' ולאפשר לחברי בני עקיבא לבחור לעצמם את דרכם. יש לאפשר שירות ביחידות התנדבותיות ולא רק בנח"ל.⁵²

ואמנם בוועידת בני עקיבא ה-י"ג שהתקיימה בשנה ההיא (תשל"ו) בוטלה חובת ההתגייסות לנח"ל. הגם שנשארה הקביעה שההתיישבות החקלאית השיתופית היא מטרה חינוכית ראשונה במעלה להגשמת רעיון תורה ועבודה, הוסכם שקיימות גם מסגרות אחרות, כמו התיישבות ברחבי ארץ ישראל ובאזורי פיתוח, הקמת 'חבורות הגשמה' למסגרות כמו ישיבות הסדר, שירות לאומי וכלל צה"ל, ובכך הגיע הפולמוס לקצו.

סיכום

תנועת הקיבוץ הדתי ותנועת בני עקיבא נוסדו בשנת תרפ"ט (1929). הן נוצרו בנסיבות שונות וכל תנועה שאפה למטרות אחרות, אולם במרוצת העשור הראשון לקיומן הגיעו השתיים להזדהות רעיונית הדדית, שבה הקיבוץ שואף להגשים את מטרותיו בדרכו ותנועת הנוער מכוונת את חניכיה להצטרף לאותה הדרך. באתוס הציוני שלפני קום

51. חיים שלם (צילי) עמודים 366, עמ' 259.

52. יצחק דיאור (רוכי), שם, עמ' 255.

המדינה נחשבה הדרך הקיבוצית-חלוצית כפסגת ההגשמה, וחברי בני עקיבא שאפו להשתלב בה ולהקים קבוצות משל עצמם במסגרת הקיבוץ הדתי. ואמנם עד הכרזת המדינה הספיקו לייסד שלוש קבוצות בעודם נושאים בעול ההדרכה בסניפים. לאחר מלחמת העצמאות וחורבן מחצית הקבוצות הדתיות, לרבות אחת מקבוצות בני עקיבא, התמקדה תנועת הקיבוץ הדתי בשיקומה ובהתחדשותה, ובה בעת פחתה מעורבותה בהדרכה בסניפים, בעודה ממשיכה להחזיק בתפקידי הניהול והארגון של תנועת הנוער, ואילו העבודה החינוכית הישירה הופקדה בידי הקומונרים, שלא הכירו את חיי הקבוצה הלכה למעשה. בד בבד עם היחלשות הקיבוץ התחזק מעמד ישיבות בני עקיבא, ומספרן עלה משנה לשנה. ירידת קרן הקיבוץ בחברה הישראלית הקלה על מבקריו, שערערו על הבלעדיות של דרך הקבוצה בחינוך בתנועת הנוער ודרשו להציב לה דרך חלופית. הצורך החיוני בתגבורת למשקים גרם להתפשרות על איכות הגרעינים, ולכך שהגיוס לנח"ל – ולא לחיי קיבוץ – הפך למטרה החינוכית של התנועה. השימוש במושג 'גרעין קיבוצי' פחת, ואת מקומו תפס המושג 'גרעין נח"ל'. לא רק הקיבוץ היה זקוק לגרעינים, גם תנועת הנוער עצמה הייתה זקוקה להם. גרעיני הנח"ל היו המסגרת התנועתית שקשרה את קבוצות גילאי 16-18 זה לזה עד להליכתם המשותפת לצבא, ומתוכם יצאו המדריכים והקומונרים – כל זאת גם בלי ההגשמה הקיבוצית. גם הורי החניכים ראו בגרעין את המענה לתופעת החילוניות שארבה לצעיר ולצעירה הדתיים – ונתנו לו את ברכתם, כך שלכל הצדדים צמחה תועלת מהגרעינים. הקיבוץ הדתי היה מודע לירידת כוחו, אולם לא היה מסוגל להחזיק בבני עקיבא בלי להקצות מתוכו כוח אדם מתאים, ומשלא עמד באתגר זה איבד את מקומו המרכזי בהדרכה ובהשפעה על התכנים החינוכיים.

תנופת ההתיישבות שפרצה לאחר מלחמת ששת הימים האטה את ההיפרדות בין התנועות ואפשרה הקמת שבעה קיבוצים חדשים, אולם במהלך שנות השמונים הושלם התהליך כאשר סיים את תפקידו מזכ"ל בני עקיבא האחרון שהיה חבר הקיבוץ הדתי, ושתי התנועות המשיכו לשאוף להגשמת מטרותיהן בדרכים נפרדות.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- אורליאן, הקיבוץ הדתי
 אליאש, מעשה אלעד, מתורה ועבודה
- מ' אורליאן, הקיבוץ הדתי בהתפתחותו, תל אביב תש"ו.
- י' אליאש, מעשה הבא בחזון, תל אביב תשמ"ג.
- ע' אלעד, מ'תורה ועבודה' ל'תורה' מול 'עבודה': תנועת בני עקיבא בארץ ישראל מהקמתה של ישיבת בני עקיבא כפר הרא"ה ב-1939 ועד אמצע שנות ה-60, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב, אדר תשס"ד.
- אק"ד
 בן שלמה, צא ולמד בר לב ואחרים, במשוך היובל
- ארכיון הקיבוץ הדתי, בארות יצחק.
- א' בן שלמה, "צא ולמד", עמודים 142 (אייר תשי"ח), עמ' 23.
- מ' בר לב, י' כהן וש' רוזנר (עורכים), במשוך היובל – חמישים שנות תנועת בני עקיבא בישראל, תרפ"ט-תשל"ט, תל אביב תשמ"ז.
- נ' ברוכי, בארות יצחק בהתיישבות ובמלחמה, ירושלים 2009.
- נ' ברוכי, ביריה שלנו, מקווה ישראל תשע"ב.
- נ' ברוכי, נקום ובנינו – כך שוקם הקיבוץ הדתי מחורבנו במלחמת העצמאות, ירושלים תשע"א.
- י' דרורי, "חצי יובל לבנ"ע", ידיעות הקיבוץ הדתי 94 (תשרי תשי"ד), עמ' 2-3.
- ר' הוברמן, א' וגנברג ונ' קצבורג (עורכים), עלי יובל: סיפורו של הגרעין התורני הראשון של בני עקיבא ת"ש-תש"ן, פתח־תקווה תשנ"א.
- ח' הרצל, "ישיבת בנ"ע, הישגים והשגות", עמודים 137 (טבת תשי"ח), עמ' 25.
- י' לב (עורך), ספר בני עקיבא, תל אביב (בלא שנת הוצאה).
- א' פישמן, "הפועל המזרחי 1921-1935" בתוך: א' שגיא וד' שווארץ (עורכים), מאה שנות ציונות דתית ב, רמת גן תשס"ג, עמ' 303-317.
- ש' רז, שלום קרניאל – חייו ומשנתו (מהדורה שנייה מורחבת), כפר עציון תשע"ג.
- ברוכי, בארות יצחק
- ברוכי, ביריה
- ברוכי, נקום ובנינו
- דרורי, חצי יובל
- הוברמן ואחרים, עלי יובל
- הרצל, ישיבת בנ"ע
- לב, ספר בני עקיבא
- פישמן, הפועל המזרחי
- רז, שלום קרניאל